

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної педагогіки
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота магістра

з теми : **«ВПЛИВ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ НА УСПІШНІСТЬ
НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу групи
KorOs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньою програмою
Олігофренопедагогіка
Борсюк Інна Василівна

Керівник: **Миронова С.П.**,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. АНАЛІЗ ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Взаємозв'язок між мовленням і психічним розвитком людини.....	7
1.2. порушення мовлення як фактор неуспішності у навчанні.....	15
1.3. Психолого-педагогічна характеристика дітей з порушеннями мовлення, які навчаються в інклюзивній школі.....	24
РОЗДІЛ II. УРАХУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ МОВЛЕННСВИХ ПОРУШЕНЬ ДІТЕЙ	33
2.1. Методика і результати констатувального дослідження.....	33
2.2. Шляхи подолання неуспішності, пов'язаної з порушеннями мовлення.....	50
2.3. Готовність вчителів молодших класів до інклюзивного навчання дітей з порушеннями мовлення.....	57
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ОСНОВНИХ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70

ВСТУП

Стрімкий розвиток системи інклюзивної освіти вимагає впровадження в практику роботи закладів загальної середньої освіти комплексу заходів, спрямованих на своєчасне забезпечення кожній дитині, відповідно до її віку та можливостей, адекватних умов для розвитку, формування повноцінної особистості, отримання належної освіти. У Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року зазначається, що сучасна школа має забезпечити кожному учневі умови для одержання освіти відповідно до його можливостей і здібностей [31]. Особливо актуальним це завдання є в умовах активного запровадження інклюзивної освіти. Інклюзивна освіта є підходом, який допомагає адаптувати освітню програму та освітнє середовище до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними можливостями. Інклюзивна освіта є позитивною не лише для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, а й для їх ровесників з типовим розвитком.

Інклюзивне навчання запроваджується в Україні відповідно до Конвенції ООН про права дитини та Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Саламанкської декларації, Закону України «Про загальну середню освіту» [23; 44; 46; 64]. Актуальність проблеми інклюзії підтверджується й сучасною державною освітньою політикою. У багатьох сучасних документах МОН України зазначається, що слід створити відповідні умови для спільного навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я із здоровими людьми [31; 46; 54; 55]. Зокрема, у листах і наказах МОН України зазначається, що інклюзивне навчання базується на тому, що всі діти мають право на самоствердження в суспільстві, а кожна дитина гідна поваги внаслідок її унікальності.

Велику категорію дітей з порушеннями розвитку у закладах загальної середньої освіти складають діти з порушеннями мовлення різного ступеня і генезу [20]. Мовлення є не лише найважливішим засобом спілкування людей, а й могутнім засобом оволодіння знаннями [6; 7; 15; 36; 38; 39]. Цілком

зрозуміло, що без нього діти не можуть здобути міцних і ґрунтовних знань з основних наук, гармонійно розвиватися. Від рівня мовленнєвого розвитку учнів залежить і успішність їхнього навчання у школі.

У спеціальній педагогічній та психологічній науці є праці, присвячені проблемам навчання, виховання та розвитку дітей з психофізичними порушеннями в умовах інклюзивної школи (М.М.Безруких, О.Д.Гонєєв, С.П.Єфімова, Т.Д.Ілляшенко, Г.Ф.Кумаріна, Н.І.Ліфінцева, С.П.Миронова, В.Г.Петрова, Є.П.Синьова, Н.М.Стадненко, В.В.Тарасун, Л.О.Ханзерук, Н.В.Ялпаєва та інші. [3; 11; 13; 20; 22; 24; 25; 26; 33; 45; 68]. Л.С.Вавіна, Н.С.Гаврилова, Т.Д.Ілляшенко, В.В.Тарасун та інші вчені зазначають, що у закладах загальної середньої освіти учні з порушеннями мовлення відчують значні труднощі, часто не встигають не лише з мови, а й з інших предметів [10; 20; 21; 67; 68]. Дослідження Н.С.Гаврилової, Т.Д.Ілляшенко, Р.І.Лалаєвої, Є.Ф.Соботович, А.В.Ястребової та інших, свідчать, що дітям з мовленнєвими порушеннями найважче оволодіти програмою з рідної мови, математики [9; 10; 17; 20; 21; 30; 33; 34; 39; 47; 60; 74]. У школярів відзначається недостатній рівень сформованості мовленнєвої функції, а саме: обмежений обсяг словника, нечіткість уявлень про звуковий і морфологічний склад слова, недостатність мовленнєвих узагальнень, різних видів мовленнєвого аналізу, операцій порівняння і узагальнення.

Г.Ф.Кумаріна наголошує, що корекційна робота з такими дітьми дає позитивні наслідки, якщо вона здійснюється фахівцями-логопедами у тісному контакті з учителями, лікарем, психологом, батьками дитини [33]. Внаслідок цього принцип розвитку мовлення стає провідним у навчанні дітей рідної мови, зокрема, та навчальною діяльністю загалом.

Отже, актуальність вище окресленої проблеми, її недостатня розробленість у науковій та методичній літературі із корекційної педагогіки та інклюзивної освіти, потреба шкільної практики в удосконаленні цієї роботи і обумовили тему нашого дипломного дослідження: «Вплив порушень мовлення на успішність навчання молодших школярів».

Метою нашої роботи є виявлення впливу порушень мовлення на успішність молодших школярів.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати психолого - педагогічну літературу з проблеми дослідження;
- 2) охарактеризувати взаємозв'язок між мовленням і психічним розвитком людини;
- 3) встановити фактори шкільної неуспішності учнів молодших класів;
- 4) дослідити і описати особливості дітей з порушеннями мовлення, які навчаються в інклюзивній школі;
- 5) розробити педагогічні рекомендації з подолання неуспішності учнів з порушеннями мовлення.

Об'єкт дослідження – навчальна діяльність учнів 1–2-х класів закладу загальної середньої освіти.

Предмет дослідження - взаємозв'язок порушень мовлення і успішності молодших школярів.

Методи дослідження – теоретичний аналіз літературних джерел; аналіз шкільної документації; спостереження; бесіди з вчителями, батьками; анкетування вчителів; констатувальний експеримент; статистичні методи обробки одержаних результатів.

Наукова новизна. У дипломній роботі узагальнено літературні джерела щодо факторів шкільної неуспішності учнів молодших класів; експериментально досліджено взаємозв'язок між порушеннями мовлення і успішністю молодших школярів.

Практичне значення. У дипломній роботі розроблено практичні поради, які можуть використовуватись з метою ефективного подолання порушень мовлення і попередження шкільної неуспішності учнів молодших класів. Запропоновані матеріали можуть бути корисними студентам при вивченні вікової психології, корекційної педагогіки, педагогіки інклюзивної освіти; логопедам, психологам, вчителям початкових класів у роботі з

молодшими школярами в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

Експериментальною базою дослідження була Горішньошеровецька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів, Заставнівського району, Чернівецької області. Дослідженням було охоплено 76 учні 1-х- 2-х класів. Серед них було виявлено 11 невстигаючих, з яких у 7 дітей факторами труднощів у шкільному навчанні були мовленнєві порушення. У дослідженні також взяли участь 9 вчителів молодших класів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи магістра апробовані на звітних конференціях студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2020 та 2021 роках; за результатами роботи опублікована стаття.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основних використаних джерел.

Дипломна робота виконана на замовлення Горішньошеровецької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів, Заставнівського району, Чернівецької області.

ВИСНОВКИ

Аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, дослідження порушень мовлення і їхнього впливу на навчальну діяльність учнів молодшого шкільного віку засвідчив, що :

- фізіологічну основу мовлення складає діяльність другої сигнальної системи, подразником якої є слова. Функціонування другої сигнальної системи здійснюється у тісній взаємодії з першою;

- молодші школярі з труднощами у навчанні є об'єктом уваги не лише загальної педагогіки та педагогічної психології, а й корекційної педагогіки та логопедії;

- серед причин навчальних труднощів можуть бути: відхилення від вікової норми, які потребують спеціальної корекції, зміни темпу засвоєння навчального матеріалу та його обсягу, послідовності; педагогічна занедбаність; порушення психофізичного розвитку і зокрема, порушення мовлення. З'ясування причин труднощів дитини в навчанні потребує цілісного вивчення її індивідуальності у зв'язку з умовами її виховання й розвитку.

Проведене дослідження дозволило дійти наступних висновків:

- для того, щоб правильно розуміти та ефективно впливати на мовленнєве порушення, вибравши найбільш раціональний та економічний шляхи його подолання, необхідно вміти виявляти його характер, структуру та глибину, аналізувати компоненти мовленнєвої діяльності.

- стосовно кожного конкретного випадку, проводити обстеження, яке має бути індивідуалізованим, вибіркоvim, а також різнобічним, що дало б можливість визначити характер та важкість мовленнєвого порушення.

Важливо дослідити:

- звукову сторону мовлення;
- фонематичні процеси;
- словниковий запас;
- граматичну будову мовлення;

- у школярів 2-3-х класів потрібно обстежити особливості читання та письма.

- принципове значення має з'ясування не тільки порушеного компонента мовленнєвої діяльності, а також його впливу на навчальну діяльність;

- усунення невстигання у навчанні має проводитись з урахуванням рівня розвитку дитини та конкретного мовленнєвого порушення.

Аналіз результатів констатувального дослідження дозволив виділити характерні особливості неуспішності у залежності від порушення мовлення. Зокрема: учні з дислалією погано диференціюють звуки мовлення, з помилками розрізняють їх у складах і словах. Цей недолік позначається не тільки на способах читання, а й на його темпі та розумінні прочитаного. У дітей з НВЗНМ є несформованими, неповноцінними або зовсім відсутніми передумови до продуктивного оволодіння грамотою, внаслідок чого вони відчують труднощі у вивченні рідної мови, математики. Порушення темпу, ритму плавності мовлення, у дітей із заїканням призводить до їхньої сором'язливості, небажання відповідати на уроках, внаслідок чого утворюються прогалини у засвоєнні навчальної програми. Саме тому розроблені нами рекомендації щодо усунення невстигання обстежених учнів є індивідуальними.

Отже, різні порушення мовлення мають безпосередній вплив на розвиток пізнавальних процесів учнів молодшого шкільного віку й відображаються на їхній успішності у навчанні. Попередження шкільної неуспішності молодших школярів слід здійснювати з урахуванням конкретного мовленнєвого порушення.

Дипломна робота не вичерпує окреслену проблему, у подальшому вона може досліджуватись у напрямках розробки методичних рекомендацій для батьків та вчителів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадалян Л.О. Невропатология / Л.О.Бадалян. - М.: Просвещение, 1987. - 432с.
2. Бастун Н.А. Психологический анализ причин низкой успеваемости учения 6- летних первоклассников / Н.А.Бастун. – К.: Вища школа, 1992. – 48с.
3. Безруких М.М. Знаете ли вы своего ученика? / М.М.Безруких, С.П. Ефимова - М.: Просвещение, 1991. - 176 с.
4. Белякова Л.И. Заикание: Учебное пособие / Л.И.Белякова, Е.А.Дякова. - М.: В.Секачев, 1998. - 304 с.
5. Блінова Г.Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини: Навчально-методичний посібник: В 2 ч. / Г.Й Блінова. - К.: Благовіст, 2001. - 215 с.
6. Богуш А.М. Мова ваших дітей / А.М.Богуш. - К.: Радянська школа, 1989. – 107с.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь / Собр. соч. / Л.С.Выготский. - М.: Педагогика, 1982. - Т. 2. - 361 с.
8. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти томах. Проблемы развития психики / Под ред. А.М.Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 3. – 368 с.
9. Гаврилова Н.С. Характеристика причин труднощів засвоєння математичних знань учнями з порушеннями мовленнєвого розвитку / Н.С.Гаврилова // Збірник наукових праць К-ПДУ: Серія соціально-педагогічна. Випуск 6 / Відп. ред. В.І.Співак. Упорядник О.В.Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2006. – С. 99 – 104.
10. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: Монографія / Н.С.Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-сервіс», 2011. – 200 с.
11. Главінська О.Д. Вплив низької навчальної успішності на становлення соціальної адаптації школяра / О.Д.Главінська. - Київ, 2002. - 155 с.

12. Гильбух Ю.З. Психолого-педагогические основы индивидуального подхода к слабоуспевающим ученикам / Ю.З.Гильбух. - К.: Рад. школа, 1985. - 176 с.
13. Гонеев А.Д. Основы коррекционной педагогики / А.Д.Гонеев, Н.И. Лифинцева, Н.В. Ялпаева. – М.: Академия, 1980. – 162 с.
14. Дидактичний матеріал для логопедичних занять / Г.І. Блінова та ін. - К.: Рад. школа, 1985. - 280 с.
15. Жукова Н.С. Логопедия. Преодоление общего недоразвития у дошкольников: Кн. для логопеда / Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б.Филичева. - Екатеринбург: АРД ЛТД, 1998. - 320 с.
16. Заикание у подростков: Кн. для логопеда / Сост. М.И. Буянов. - М.: Просвещение, 1989. - 175 с.
17. Зинченко С.Н. Почему детям бывает трудно учиться / Н.С.Зинченко. — К.: Рад. школа, 1990. — 56 с.
18. Ермакова И.И. Коррекция речи и голоса у детей и подростков / И.И.Ермакова. —М.: Просвещение, 1996. - 143 с.
19. Ефименкова Л.Н. Организация и методы коррекционной работы логопеда на школьном логопункте / Л.Н.Ефименкова, Г.Г.Мисаренко, . - М.: Просвещение, 1985. - 142 с.
20. Ілляшенко Т. Чому їм так важко вчитися? / Т.Д.Ілляшенко - К.: Початкова школа, 2003. - 127 с.
21. Ілляшенко Т. Як допомогти дітям з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі / Т. Ілляшенко // Завуч. - 2009. - №19 (385). - С. 8-12.
22. Інклюзивна освіта. Інтегроване навчання дітей з особливими потребами у ЗНЗ // Завуч. – 2008. – №19–20 (349-350). – С. 43-57.
23. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія / А.А.Колупаєва. – К.: Самміт-Книга, 2009. – 272 с.
24. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-

Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – 192 с.

25. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Частина 2. – 184 с.

26. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / [кол. авторів; за заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 236 с.

27. Інструктивно-методичний лист «Організація інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» // Інформаційний збірник та коментарі міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – 2012. - № 17 – 18. – С. 7 – 14.

28. Казаков В.Г. Психология. - М.: Высшая школа, 1989 / В.Г.Казаков, Л.Л. Кондратьев. - 383 с.

29. Калягин В. Если ребенок заикается / В.Калягин. - СПб.: Питер Ком, 1998. -192 с.

30. Каше Г.А. Подготовка к школе детей с недостатками речи: Пособие для логопеда / Г.А.Каше. - М.: Просвещение, 1985. - 207 с.

31. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249613934>

32. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-методическое пособие / А.Н.Корнев. - СПб.: ИД "МиМ", 1997. - 286 с.

33. Коррекционная педагогика в начальном образовании : учеб. пособие / [Г.Ф.Кумарина, М.Э.Вайнер, Ю.Н.Вьюнкова и др.; под ред. Г.Ф.Кумариной]. – М.: Академия, 2001. – 320 с.

34. Лалаева Р.И. Логопедическая работа в коррекционных классах: Книга для логопеда / Р.И.Лалаева. - М.: ВЛАДОС, 1998. - 224 с.

35. Лалаева Р.И. Нарушения чтения и пути их коррекции у младших школьников: Учебное пособие / Р.И.Лалаева. - Спб.: СОЮЗ, 1998. - 224 с.
36. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А.Леонтьев. - М.: Просвещение, 1969. - 254 с.
37. Логопедична допомога дітям з фонетико-фонематичними вадами мови: Методичні рекомендації / Укл. М.В.Артюх. - К: ІЗМН, 1996. - Ч.І, ІІ.
38. Логопедия: Учебник для студ. дефектол. фак. пед. вузов / Под ред. Л.С.Волковой, С.Н.Шаховской. - М.: ВЛАДОС, 2004. — 680 с.
39. Логопедія: підручник / за ред М.К.Шеремет. - Київ: Слово. – 2014. – 672 с.
40. Малярчук А.Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків: Навч. Посібник / А.Я.Малярчук. - К.: Райдуга, 1995. - 408 с.
41. Мастюкова Е.М. Ребенок с отклонениями в развитии / Е.М.Мастюкова. - М.: ВЛАДОС, 1997. - 124 с.
42. Методические рекомендации по психолого-педагогическому изучению заикающихся детей / Сост. Г.А.Волкова. - К.: РУМК, 1984. - 69 с.
43. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева ; [за заг. ред. С. П. Миронової]. - Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. - 264 с.
44. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – 164 с.
45. Миронова С.П. Причини і шляхи подолання неуспішності учнів початкових класів / С.П.Миронова // Вертикаль. – 1997. - №4. – С. 18 – 22.
46. Міжнародні документи зі сфери інклюзивної освіти [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ussf.kiev.ua/news/323/>
47. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции / Сост. Е.Ф.Соботович. - К.: ІСДО, 1995. - 204 с.
48. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.А.Колупаєвої. – К.: А.С.К., 2012. – 308 с.

49. Організація роботи логопедичного пункту при загальноосвітній школі: Методичні рекомендації. - Львів: ЛОНМІО, 1998. - 52 с.
50. Пеллингер Е.Л. Как помочь заикающимся школьникам: Кн. для логопеда / Е.Л.Пеллингер, Л.П. Успенская. - М.: Просвещение, 1995. - 176 с.
51. Поваляева М.А. Справочник логопеда / М.А.Поваляева. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. - 448 с.
52. Положення про організацію інтегрованого навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх (дошкільних) навчальних закладах (Проект).- К.- 2002. – 16 с.
53. Понятийно-терминологический словарь логопеда / Под ред. В.И.Селиверстова. - М.: ВЛАДОС, 1997. - 400 с.
54. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах // Урядовий кур'єр. – 20.08.2011. - № 153. – С. 3.
55. Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами // <http://osvita.ua/legislation/other/36815/>.
56. Психолого-педагогические аспекты учебного процесса в школе / Под ред. С.Д.Максименко. - К.: Рад. школа, 1989. - 176 с.
57. Психолого-педагогическое консультирование и сопровождение развития ребенка: Пособие для учителя-дефектолога / Под ред. Л.М. Шипицыной. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 528 с.
58. Психические особенности слабоуспевающих школьников / Под ред. И.Ломпшера. - М.: Педагогика, 1984. - 184 с.
59. Психологічний супровід школярів / Упорядник Т.Гончаренко. - К.: Загальнопедагогічна газета, 2005. - 128 с.
60. Путівник для батьків з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник : у 9 книгах / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. - К. : ТОВ ВПЦ «Літопис - ХХ», 2010. - Книга 3. - 48 с.
61. Развитие психики школьников в процессе учебной деятельности / Под ред. В.В.Давыдова. - М.: Просвещение,1983. – 105 с.

62. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови у дітей / М.А.Савченко. - К.: Освіта, 1992. - 176 с.
63. Садовникова И.Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников / И.Н.Садовникова. - М.: ВЛАДОС, 1997. - 256 с.
64. Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями [Электронный ресурс] // Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf
65. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е.Ф.Соботович. - К., 1998. - 127 с.
66. Спеціальна психологія. Тексти / За ред. М.П.Матвєєвої, С.П.Миронової. - Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, інформаційно-видавничий відділ, 2001. - Ч. II. - 140 с.
67. Тарасун В. Логодидактика: Навч. посібник для ВНЗ / В.Тарасун. - К.: Вид-во нац. пед. унів., 2004. - 348 с.
68. Тарасун В.В. Морфофункціональна готовність дітей з особливостями у розвитку до шкільного навчання: діагностика і формування / В.В.Тарасун. - К.: Видавництво НПУ ім.М.П. Драгоманова, 2008. – 140 с.
69. Теоретичні аспекти та методика подолання заїкання у молодших школярів: Навчально-методичний посібник / Упор. Л.Л.Гуцал, С.П.Миронова. - Хмельницький: Поділля, 2001. - 92 с.
70. Учебная діяльність молодшого школяра : діагностика і корекція неблагополучностей / За ред. Ю.З.Гільбуха. - К.: ВІПОЛ, 1994. – 151 с.
71. Формирование учебной деятельности школьников / Под ред. В.В.Давидова, И.Ломпшера, А.К.Марковой. - М.: Педагогика, 1982. - 216 с.
72. Хрестоматія з логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К.: КНТ, 2006. – 360 с.
73. Ястребова А.В. Преодоление общего недоразвития речи у учащихся начальных классов общеобразовательных учреждений / А.В.Ястребова. - М.: АРКТИ, 1999. - 120 с.

74. Ястребова А.В. Учителю о детях с недостатками речи /
А.В.Ястребова, Л.Ф.Спирова,, Г.П.Бессонова. - М.: АРКТИ, 1997. - 22 с.